

SVERIGES VÄG FRÅN FATTIGDOM TILL VÄLSTÄND

Ett liberalt recept

SWEDISH
INTERNATIONAL
LIBERAL
CENTRE

© Swedish International Liberal Centre och Anders Johnson, 2023

Sveriges väg från fattigdom till välstånd – Ett liberalt recept publiceras av Silc och finansieras av Karl Staffs fond för frisinnade ändamål. Finansiären delar inte nödvändigtvis de åsikter som här framförs. Ansvaret för innehållet är uteslutande författarens.

Författare: Anders Johnson

Grafisk formgivning: Martin Larsson

SVERIGES VÄG
FRÅN FATTIGDOM
TILL VÄLSTÄND

Ett liberalt recept

Anders Johnson är författare med inriktning på svensk politisk och ekonomisk historia. Han har skrivit flera böcker om den svenska liberalismens historia och om svenskt entreprenörskap. Han har också varit liberal riksdagsledamot.

Innehåll

Varför denna skrift?	7
Att bekämpa fattigdom	9
Den svenska liberalismens fader	11
Det svenska ekonomiska undret	13
Marknadsekonomin	15
Internationaliseringen	17
Jämställdheten	21
Kunskapslyftet	23
Demokratiseringen	25
De sociala reformerna	28
Alla dessa reformer	32
Diskussionsfrågor	37

*”Låt oss om möjligt skaffa pensioner och
asyler åt de gamla, orklösa och sjukliga; men åt de
unga låt oss ge arbete, fri täflan, öppnade banor för
utveckling och ädla lefnadsmål!”*

Fredrika Bremer

Varför denna skrift?

Denna skrift har initierats av Silc, Svenskt Internationellt Liberalt Centrum. Våra partners runtom i världen finns i länder där fattigdomen är utbredd. I dess spår följer ohälsa, ständig oro för att de små inkomsterna inte ska räcka till det nödvändigaste, begränsade möjligheter till utbildning och en känsla av hopplöshet. Att pressa tillbaka fattigdomen och öka välståndet är ett prioriterat mål för liberala partier i alla länder.

Sverige är numera ett av de rikaste länderna i världen. Men så har det inte alltid varit. På 1800-talet var vi ett av de fattigaste. Vi svenska liberaler kan med stolthet säga att vi varit en del av den framgångssagan. Det var mer än något annat liberala reformer som förvandlade vårt land från Fattig-Sverige till Välstånds-Sverige.

Vi tror att det finns en del att lära av det svenska exemplet. Det händer att vi får frågor från våra partners i andra länder om vi har några råd att dela med oss av. Det var därför vi bestämde oss för att ta fram denna bok, som ges ut på både engelska och svenska.

Vi vet att i den politiska verkligheten är det sällan möjligt att kopiera ett framgångsrecept rakt av. Men vår förhoppning är att berättelsen om hur liberala reformer lyfte Sverige kan inspirera, väcka nyfikenhet och stimulera till viktiga debatter. Och Silc finns alltid till hands för fördjupningar och kompletterande information.

Lars Leijonborg
Ordförande Silc

Att bekämpa fattigdom

Konservativa har ofta försvarat rikedomar, medan många socialister har sett som en av sina främsta uppgifter att bekämpa rikedom. För liberaler har det alltid varit viktigast att bekämpa fattigdomen.

Den liberale brittiske skriftställaren Thomas Paine hävdade 1791: "Den moraliska förpliktelsen att hjälpa de mycket gamla, de hjälplösa, unga och fattiga är långt viktigare än att tillgodose den extravaganta överklassens konstlade önskemål."

Samma tanke finns i den amerikanske presidenten Franklin D. Roosevelts andra installationstal 1937: "Testen på våra framsteg är inte om vi ökar överflödet för dem som redan har mycket, utan om vi ger tillräckligt till dem som har för litet."

Den österrikisk-brittiske filosofen Karl Popper avvisade i *Conjecture and Refutation* 1962 tanken att på politisk väg försöka åstadkomma lycka. I stället är politikens uppgift att försöka eliminera fattigdom. Hans amerikanske kollega John Rawls hävdade i sitt viktiga arbete *A Theory of Justice* 1971 att sociala och ekonomiska olikheter bara kan försvaras om de a) är knutna till befattningar eller positioner som står öppna för alla under rättvist lika möjligheter och b) leder till den största fördelen för de minst gynnade.

Rawls princip innebär alltså att alla former av privilegier är förkastliga, men att skillnader i inkomster kan motiveras, exempelvis om de bidrar till en gynnsammare ekonomisk utveckling som även kommer de fattigaste till del. Det stora folkflertalets levnadsstandard kan aldrig höjas markant bara genom omfördelningar från de allra rikaste.

En liberal strategi för fattigdomsbekämpning måste stå på två ben: För det första att främja en långsiktigt hållbar ekonomiskt tillväxt. För det andra att genomföra reformer som innebär omedelbara förbättringar för de sämst ställda i samhället. Ju

fattigare ett land är, desto större tyngdpunkt måste läggas på tillväxtnålet, och ju rikare ett land blir, desto mer kan göras för de sämst ställda.

I Sverige har liberaler under 250 år arbetat för att bekämpa fattigdom – och den kampen har varit framgångsrik. Låt oss se hur det hela började.

Den svenska liberalismens fader

Den som mer än någon annan förtjänar epitetet ”den svenska liberalismens fader” är Anders Chydenius (1729–1803). Han verkade som präst i Gamlakarleby i norra Finland – fram till 1809 var Finland en del av det svenska riket. Hans recept mot fattigdomen var sociala reformer, marknadsekonomi och demokrati.

Chydenius levde i en fattig landsända och hade ett djupt socialt engagemang. Han försökte introducera bättre metoder i jordbruket och han organiserade smittkoppsvaccinering bland bönderna 1761, vilket sannolikt ingen i hela riket hade gjort före honom. Han engagerade sig mot superiet och lyckades stoppa etablering av krogar runt Gamlakarleby.

I norra delarna av det svenska riket – framför allt i den finländska delen – fanns en värdefull naturtillgång, nämligen skog. Den ekonomiskt mest betydelsefulla skogsprodukten var tjära, där Sverige dominerade den internationella exporten. Men all export från den norra landsändan måste gå över Stockholm, och de stora vinsterna av tjärhandeln kom att tillfalla köpmän i huvudstaden. ”Stockholm Tar” är än i dag ett internationellt kvalitetsbegrepp inom tjärhanteringen, men tjäran utvanns alltså betydligt längre norrut än Stockholm.

Den bestämmelse som förbjöd direktexport från de norra delarna av Sverige kallades för ”det bottniska handelstvånget”. Det var för att få den bestämmelsen – och andra inskränkningar i den ekonomiska friheten – upphävd som gjorde att Chydenius invaldes i 1765–1766 års riksdag.

Då riksdagen möttes i Stockholm insåg han att sådana reformer bara kunde genomföras om det politiska systemet demokratiserades: Adelsnäs makt måste reduceras till förmån för böndernas. Riksdagshandlingarna måste vara offentliga. Tryckfrihet måste införas.

Chydenius hade betydande del i att riksdagen avskaffade det

bottniska handelstvånget, avreglerade fisket och reformerade riksdagsarbetet till de ofrälse ståndens fördel och – framför allt – införde världens mest liberala tryckfrihetslagstiftning. Det är genom 1766 års tryckfrihetsförordning som Sverige än i dag har den unika, grundlagsskyddade offentlighetsprincipen.

Parallellt med insatserna i riksdagen publicerade Chydenius åtta skrifter 1765–1766, där han – ett decennium före Adam Smiths *Nationernas välstånd* – utvecklade teorierna bakom marknadsekonomin. Chydenius talade om "en utjämnande vattenpelare", vilket ungefär motsvarade Smiths "osynliga hand".

Anders Chydenius utgav 1778 en skrift där han skarpt kritiserade landsbygdsproletariatets rättslöshet. Han ondgjorde sig över misshandeln av tjänstefolk och motsatte sig att deras lön bestämdes enligt fasta taxor och att de skulle kunna utlottas bland villiga arbetsgivare.

Chydenius visade också engagemang för fattiga och förtryckta människor i fjärran länder. Han tog avstånd från "det tyranniska herraväldet i De Ängelska och Hålländska besittningarna uti Batavien" (vilket avsåg hela Sydostasien). Om spanjorernas härjningar i Mexiko skrev han: "*Menniskligheten blöder då man ser Hedningar under sina egna Förstar tilväxa i folkmängd och rikedomar men förstöras under ett herrevälde, som bär namn af Iesu dyrbara lära.*"

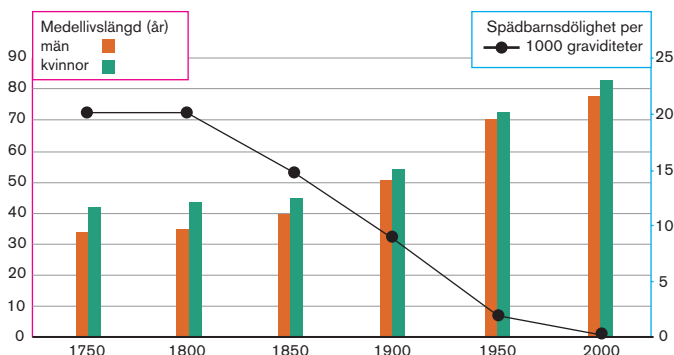
Anders Chydenius hävdade att fattigdomen bäst bekämpas genom att tillförsäkra alla människor rätten att bruka sina talanger och sina tillgångar på det sätt som bäst gynnar både dem själva och samhället. Han avvisade det förhärskande privilegiesystemet och tanken att inskränkningar i den ekonomiska friheten skulle vara till gagn för de fattiga:

Är det icke tvång i näringar och rörelse, som hindrar våra arbetares tillväxt? Bojor, som ingen folkrik nation i världen bära eller kan bära, utan att inom ett halvt sekel bliva lika fattig på folk med oss. Vad annat än det samma tvånget är, som hindrar vårt flor, som dödar vinningslystnaden och som hjälper den ene medborgaren att kliva den andre på axlarna?

Det svenska ekonomiska undret

Från det svenska stormaktsväldets fall 1719 fram till förlusten av Finland 1809 sjönk Sveriges BNP per capita med ungefär en fjärdedel. Trots en kraftig befolkningstillväxt, ökade sedan BNP per capita med drygt 40 procent under perioden 1810–1865, huvudsakligen från mitten av 1840-talet. Detta var något helt nytt för Sverige.

Under det följande halvseket ökade BNP per capita 2,4 gånger. Industriarbetarnas reallöner ökade med 2,7 procent per år. I Storbritannien, Tyskland och USA låg löneökningarna kring en procent. Den ekonomiska utvecklingen satte också spår i den demografiska utvecklingen:

Ännu i slutet av 1860-talet tillhörde Sverige de fattigaste länderna i Europa. Åren 1867–1869 drabbades landet av missväxt och hungersnöd, först i norra Sverige, sedan i söder.

På flera håll i Europa anordnades insamlingar till det svältande svenska folket. Men de svenska myndigheterna gjorde för lite, och det som gjordes kom ofta för sent. Orsakerna till detta var bland annat en otillräcklig infrastruktur för omfattande livsmedelstransporter, bristande kompetens bland

ämbetsmännen och avsaknaden av ett demokratiskt inflytande över myndigheterna. Därför nådde mycket av det livsmedel som trots allt fanns att tillgå, inte fram till dem som svalt. Dessutom var regeringen något motvillig att hjälpa till, då man ansåg att hjälp till de fattigaste bara skulle göra folk lata och bortskämda. Hjälpen gavs i form av lån och med krav på motprestation. Resultatet blev stort mänskligt lidande och död, som också innebar en långsiktig skada på svenska ekonomi. Det var efter svälten som emigrationen till Amerika tog fart på allvar.

Detta var den sista hungersnöden i Sverige i fredstid. Under det kommande halvsekle skulle Sverige genomgå en snabb utveckling. Infrastrukturen byggdes ut. Näringslivet, den offentliga sektorn och civilsamhället omvandlades. Under perioden från 1870 till 1970 växte BNP per capita snabbare i Sverige än i något annat land i världen, Japan undantaget. I slutet av perioden var Sverige ett av världens rikaste länder.

En viktig orsak till det svenska ekonomiska undret var de liberala reformer som genomfördes 1840–1870, som frigjorde en enorm växtkraft i det svenska samhället.

Den genomgripande samhällsomvandling som Sverige genomgick under 1800-talet – och som lade grunden till det svenska ekonomiska undret – hade fem viktiga drivkrafter: marknads ekonomin, internationaliseringen, jämställdheten, kunskapslyftet och demokratiseringen.

Marknadsekonomin

Den 18 juni 1864 undertecknade Karl XV en förordning om utvidgad näringsfrihet. Portalparagrafen i 1864 års näringsfrihetsförordning har följande lydelse:

Swensk man eller qvinna är, med de undantag och inskränkningar samt under de wilkor i öfrigt, som här nedan upptagas, berättigad att i stad eller å landet idka handels- eller fabriksrörelse, handtwerk eller annan hantering, att till utrikes ort utföra eller derifrån införa samt inrikes orter emellan fortskaffa waror, äfwensom att reda i skepp för såväl inrikes som utrikes fart.

Med viss förenkling kan man säga att före 1840-talet var all näringsverksamhet, utom jordbruk med binärningar, i princip förbjuden, om näringsutövaren inte hade ett uttryckligt tillstånd för sin verksamhet. Efter 1864 var all näringsverksamhet tillåten för alla myndiga personer, om den inte var uttryckligen förbjuden.

Men en välfungerande marknadsekonomi är inte detsamma som en ekonomi utan statliga regleringar. Det behövs en stark stat som kan skapa och upprätthålla goda och förutsägbara regelverk som främjar näringsfrihet, yrkesfrihet och frihandel, samt lagar som definierar och skyddar äganderätter, kontrakt och avtal samt regler för att hantera tvister och konkurser. Mer om detta och om opartisk förvaltning nedan.

En viktig uppgift för lagstiftningen är att främja en fri och öppen konkurrens mellan olika ekonomiska aktörer. Staten kan också främja utvecklingen genom satsningar på bland annat infrastruktur som järnvägar, vägar, el- och telenät.

Eftersom en entreprenöriell ekonomi bygger på "skapande förstörelse" där nya och bättre lösningar konkurrerar ut gamla lösningar, är det viktigt att det finns sociala skyddssystem som gör att människor i de verksamheter som konkurreras ut inte drabbas orimligt hårt och att de ges möjligheter att gå vidare till andra verksamheter. Utan sådana skyddssystem riskerar

motståndet mot förändringar som hotar existerande strukturer att bromsa utvecklingen mot bättre samhällsförhållanden. När ett land omvandlas från ett patriarkalt system till en marknadsekonomi, måste det skapas nya skydd, till exempel i form av socialförsäkringar, för den som tillfälligt eller varaktigt inte kan försörja sig själv.

Internationaliseringen

De förbättrade kommunikationerna, i kombination med minskade politiska handelshinder, ledde till en snabbt växande internationell handel. Dessutom rådde det i stort sett fredliga förhållanden i Europa från 1815 till 1914.

Världshandeln hade under perioden 1500–1800 ökat med ungefär en procent per år. Efter 1820 ökade den med 3,5 procent årligen. Handeln i Europa fyrtiofaldigades under 1800-talet. Den liberale skalden och historieprofessorn Erik Gustaf Geijer konstaterade 1837:

Kanalerna, ångbåtarna, jernvägarna, all denna industriens genom världshandeln mångfaldigande förkovran, hela denna fredliga, jordens alla släkter snart omfattande, gemenskap, är det endast varor de omföra? Mig förefaller det, äfven i fråga om tankeväxling och tankealstring, liksom såge man här den nästa stora epoken. Hvilken verld av intelligens är ej här i rörelse? I sanning, det båtar föga, att, med tillslutna ögon och föråldrade anspråk, tro sig kunna stämma tidens och lifvets ström.

Under 1800-talet kom Gävle att bli en av Sveriges främsta sjöfartsstäder där framgångsrika affärsmän drev stora handelshus. Den framträdande affärsmannen Per Murén var riksdagsledamot och verkade där för näringsfrihet. Han var en stark frihandelsvän och medverkade till att den enda svenska frihandelsföreningen grundades där 1846. Den var inspirerad av den franske nationalekonomen Frédéric Bastiat.

Storbritannien och Frankrike ingick en frihandelstraktat med varandra 1860. Den kallades Cobdentraktaten och var uppkallad efter den brittiske liberale företagaren och politikern Richard Cobden. Han hade sedan 1838 agiterat mot de brittiska importtullarna på spannmål. Det som till sist bröt ner motståndet mot tullarna var den svältkatastrof som drabbade Irland 1845 till följd av potatispesten. Året efter genomdrev den

konserverne premiärministern Sir Robert Peel, med stöd av liberalerna, att Storbritannien avskaffade spannmålstullarna.

Författaren Fredrika Bremer besökte Storbritannien och skrev om erfarenheterna från frihandelsreformen i Aftonbladet 1852:

Handelsfriheten hade burit frukt, och under dess flagga hade slöjder och näringar uppblomstrat till nytt liv, sädespriserna fallit, brödet blivit till gott pris. Med stark, livskraftig växt hade detta frihetsträd, planterat av Cobden och Peel, genomträngt engelska folkets liv, och vart jag kom, hörde jag suset av dess löv i den fria vinden. [...]

Denna perioden var en av allmän resning till ett nytt, friskt liv. I manufakturdistrikterna, i Liverpool, Manchester, Birmingham, överallt hörde jag samma talan av alla klasser: välståndet var allmänt där, var i stigande. Det bleka nödens anlete, som förr hade synts mig så förfärande, det såg jag ej mer så som förr.

Finansminister Johan August Gripenstedt ledde förhandlingarna som innebar att Sverige anslöt sig till detta system 1865. Han såg sedan till att riksdagen 1866, efter en mycket intensiv debatt, godkände frihandelsavtalet. Han sade i sitt riksdagsanförande om frihandeln 1866:

Det fordras blott en hastig blick på allt vad vi behöva, allt vad vi varje dag, varje stund begagna, på alla de ansträngningar, alla de omflyttningar som härtill varit nödvändiga, för att övertyga oss om att miljoner människor varit verksamma och arbetat för att bereda oss dessa förmåner. Och tanken nästan svindlar, då den söker genomlöpa alla dessa oräkneliga kombinationer som därvid uppkommit. Och likväl har allt detta skett, utan våld, utan förtryck, utan att någon lidit orätt. Men hur skulle väl något sådant varit möjligt, om ej en stor, mäktig och sann grundsats varit den verkande kraften, den ledande tanken som ordnat det hela?! Och denna stora grundsats, denna fruktbärande tanke som allena förmått frambringa allt detta, den heter: frihet – frihet i avtal – frihet i handling.

Den ökade internationella handeln ledde till att svenskar fick tillgång till fler varor från andra länder, och till lägre priser. Dessutom kunde framgångsrika svenska exportföretag grundas, varav flera lever vidare än i dag, till exempel telekombolaget Ericsson och kullagertillverkaren SKF.

De viktiga migranterna

År 1860 avskaffades passtvangen i Sverige. Innan dess hade det fordrats pass både för att resa in i eller ut ur landet, och för att resa inom landet. Vid mitten av 1800-talet fanns något tusental invandrare i landet. År 1900 bodde 35 000 utrikes födda i Sverige eller 0,7 procent av befolkningen. Trots att invandrarna var så få, kom de att ha en stor betydelse för Sveriges utveckling. Bland invandrarna fanns många framstående entreprenörer.

Invandrarna hade ofta särskild kompetens som inte har funnits i Sverige. De hade internationella kontakter och kunskaper om andra länders ekonomiska förhållanden. Människor som bryter upp från sitt hemland har också genomsnittligt sett mer av kreativitet och initiativkraft än de som hela livet bor kvar där de har fötts.

Invandrare påverkar också invånarna i det samhälle de kommer till. De överför kompetens och förmedlar internationella kontakter till mottagarlandets medborgare. Dessutom är det troligt att invandrare stimulerar kreativiteten i den region där de bosätter sig. Mottagarlandets invånare får upp ögonen för att problem kan lösas och liv kan levas på andra sätt än de har varit vana vid – och invandrarna kan genom impulser från sin nya miljö också få nya idéer.

Under 1800-talet kom exempelvis driftiga mekaniker från Storbritannien, kemister från Tyskland, kockar från Frankrike, bokhandlare från Danmark och sågverksexperten från Norge. Ett belysande exempel är Cloetta – i dag en ledande choklad-industri i Sverige. Företaget grundades i Malmö 1873 med schweizaren Nutin Cloetta som chef. År 1890 förestod en polack dragéavdelningen, en engelsman dropsavdelningen och en spanjor avdelningen för fyllda karameller. Två tyskar ansvarade för marsipan- respektive skumavdelningen. En ryss hade introducerat rysk marmelad och rysk bonbon. Alla dessa produkter var nya för Sverige.

Andra impulser kom genom den omfattande utvandringen från Sverige till USA. Omkring 1,2 miljoner svenskar utvandrade till USA av en befolkning på cirka fem miljoner. Åtminstone 200 000 av amerikautvandrarerna återvände till Sverige. Därtill

kom alla de som besökte USA och där arbetade, studerade eller på annat sätt inhämtade kunskap och fick idéer som de sedan omsatte här hemma. Och även den miljon svenskar som stannade kvar i USA förmedlade genom brev eller på annat sätt idéer tillbaka till Sverige. Hundratusentals direkta och miljoner indirekta kontakter med det som under denna period kom att bli världens mest avancerade ekonomi hade naturligtvis en stor påverkan på Sverige.

Jämställdheten

Från mitten av 1800-talet genomfördes en rad reformer som ökade kvinnors frihet. Kvinnor fick bland annat större rätt att utbilda sig, att ägna sig åt företagande och att förfoga över sina ekonomiska tillgångar. En rad nya yrken uppstod som öppnades för kvinnor.

Eftersom kvinnorna utgjorde halva befolkningen, är det uppenbart att jämställdhetsreformerna friggjorde en stor utvecklingskraft. Många kvinnor startade nu bland annat handelsföretag, pensionat, restauranger, skolor, vårdinrättningar och fotoateljéer samt textila verksamheter. Flera företagsamma kvinnor var också aktiva i arbetet för att stärka kvinnornas ställning i samhället, till exempel i den kvinnliga rösträttsrörelsen.

Reformerna betydde också mycket för att modernisera familjelivet och barnens uppfostran. Man bör inte heller underskatta den civiliserande effekt på männen som uppstår i ett samhälle där kvinnor behandlas som fullvärdiga medborgare.

Fredrika Bremer

Det första stora namnet i den svenska kvinnorörelsen var författaren Fredrika Bremer. Hon debuterade 1828 med den första volymen av *Teckningar utur vardagslivet* som blev en omedelbar succé. Här finns ett centralt tema för Bremer, nämligen kontrasten mellan den instängda flickans ofrihet och mannens möjligheter.

År 1831 kom hon i kontakt med den brittiska utilismens idéer, främst genom den brittiske liberalen Jeremy Bentham's skrifter. Hon inspirerades av hans framtidstro och reformiver och blev från denna stund en övertygad liberal. År 1856 kom hennes viktigaste bidrag i jämställdhetskampen, nämligen *Hertha eller En själs historia*, Sveriges första stora idéroman. Den är en plädering för kvinnors rätt till högre utbildning och rätt att förklaras myndiga. *Hertha* ledde till en omfattande

debatt. Riksdagen beslutade 1858 att ogifta kvinnor kunde bli myndiga vid 25 års ålder. Ett högre lärarinneseminarium inrättades i Stockholm 1861.

Fredrika Bremer kom att bli en internationell celebritet och hennes böcker översattes till många språk. Under intryck av Krimkriget skrev hon ett upprop i *The Times* 1854 om att skapa ett internationellt, kvinnligt fredsförbund.

Kunskapslyftet

Svenskarna var troligen världens mest läskunniga folk på 1700-talet. Genom 1686 års kyrkolag ålades nämligen kyrkoherdarna att sörja för att alla barn i socknen lärde sig läsa, räkna och skriva.

Efter över 50 års debatt utfärdades den första folkskolestadgan den 18 juni 1842. Enligt den skulle det finnas minst en skola i varje socken och i varje skola skulle det finnas minst en utbildad lärare. Skolan var sexårig och avgiftsfri och omfattade både pojkar och flickor.

Det skulle dock dröja länge innan folkskolan nådde alla barn, och ännu längre innan undervisningens kvalitet var godtagbar. Lokalerna var ofta dåliga och hygienen undermålig. Många lärare hade bristfällig utbildning.

Det fanns naturligtvis ambitiösa och skickliga folkskollärare under 1800-talet, men det skulle dröja en bit in på 1900-talet innan de svenska folkskolorna kom att bidra till ett bredare kunskapslyft bland svenska barn. Viktiga insatser för att höja kvaliteten på folkskolorna och att stärka lärarnas status gjordes av folkskolläraren och den liberale utbildningsministern Fridtjuv Berg.

Vid sidan av folkskolan fanns statliga läroverk. De bedrev undervisning som kunde leda vidare till universiteten. Men de stod fram till 1927 bara öppna för pojkar. Liberaler ville öppna läroverken även för flickor, och de ville minska latinets starka ställning i undervisningen. Successivt vidgades möjligheterna att läsa moderna språk och naturvetenskapliga ämnen på bekostnad av latin. Men ända till 1891 var latin ett obligatoriskt ämne för de flesta universitetsexamina.

Privata utbildningsinitiativ

Bristerna inom folkskolan och läroverken, och det faktum att flickorna var utestängda från den senare skolformen, gjorde att det under 1800-talet etablerades många privata flick- och

samskolor. Flera skolor leddes av kvinnor som introducerade nya pedagogiska idéer.

En av de främsta reformpedagogerna var Anna Whitlock. Hon var även den första kvinnan som valdes in i styrelsen för det liberala partiet, Frisinnade landsföreningen. Den skola hon grundade 1878 byggde på för sin tid mycket radikala idéer. Den stod neutral i religionsfrågor – 90 år innan det allmänna skolväsendet blev konfessionslöst. Whitlock ökade inslagen av naturvetenskap, samhällskunskap och praktiska ämnen som slöjd och gymnastik. Både pojkar och flickor fick utbildning i hemkunskap, sy- och träslöjd samt undervisning i sexualkunskap.

En annan viktig del av 1800-talets kunskapslyft var den fria folkbildningen, där många liberaler, tillsammans med arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen och frikyrkorna, gjorde viktiga insatser. Folkbildningen bestod av verksamheter och institutioner som stod fria från det formella utbildningsväsendet.

Fyra viktiga grenar var föreläsningsföreningar, folkhögskolor, studieförbund och folkbibliotek. Gemensamt för den fria folkbildningens olika grenar är att de till stor del bygger på egna aktiviteter och ett icke-auktoritärt förhållande mellan ledare och deltagare. Den fria folkbildningen står för öppenhet och respekt för alla människor, oavsett kön, ålder, religion, etnicitet samt social och ekonomisk bakgrund.

Demokratiseringen

Det lättare att bekämpa fattigdom i demokratier än i diktaturer. I demokratier kan även de fattiga göra sin röst hörd, och de styrande är ansvariga inför alla medborgare.

Ett demokratiskt styrelseskick står på två ben: politisk frihet samt allmän och lika rösträtt. Även om det länge fanns vissa inskränkningar i den politiska friheten, så hade människor i 1800-talets Sverige ändå relativt goda möjligheter att arbeta för sina idéer. Trots intensiva insatser dröjde det dock länge innan allmän och lika rösträtt infördes. Lika rösträtt för män i riksdagsval (till andra kammaren) infördes 1911. De första valen med kvinnlig rösträtt och kvinnlig valbarhet till riksdagen hölls 1921.

Det finns tyvärr många exempel – även från vår tid – på att en författning byggd på frihet och rösträtt har införts i ett land som tidigare har varit en diktatur eller en koloni, men där demokratin relativt snabbt har satts ur spel. Det finns nämligen en grundläggande förutsättning för en fungerande och stabil demokrati, och det är kompetenta och hederliga statstjänstemän.

I början av 1800-talet lämnade den svenska statsförvaltningen mycket i övrigt att önska. Det var inte ovanligt med tjänstemän som samtidigt innehade tjänster i flera verk som de misskötte. En anledning var att lönerna i många fall var för låga för att ge en trygg försörjning. Många tjänster var förknippade med så kallade sportler, alltså rätten att ta ut avgifter för att utföra tjänster åt enskilda personer, vilket ledde till en utbredd korruption.

Universitetens ämbetsmannautbildning var undermålig. Goda kontakter med hovet var viktigare än de formella meriterna för att erhålla en statlig tjänst. Adelsmän hade länge företräde till statliga tjänster.

Under 1800-talet växte det fram en ny syn på ämbetsmannarollen i flera länder. Den som tydligare än någon formulerade kriterierna för en effektiv byråkrati var den tyske sociologen Max Weber som var verksam kring sekelskiftet 1900. Han ville få bort det godtycke och egenintresse som präglade många byråkratier. Både privata och offentliga verksamheter skulle ledas professionellt, i enlighet med väl utarbetade administrativa rutiner. Byråkratin ska kännetecknas av precision, snabbhet, entydighet, opartiskhet och förutsägbarhet.

Ett inslag i 1809 års svenska regeringsform, som blev viktig för att främja hederlighet och opartiskhet i förvaltningen, var inrättandet av en justitieombudsman (JO) som skulle vara ett värn för medborgarna gentemot myndighetsmissbruk. Många länder kom att införa motsvarande ämbete, och ordet "ombudsman" finns numera i flera språk. Under 1840–1880 genomfördes sedan en rad reformer som främjade framväxten av en kompetent, opartisk och hederlig ämbetsmannakår. Detta hade betydelse för den framtida demokratin, inte minst för att få en valadministration som står fri från den verkställande makten.

De viktiga folkrörelserna

Sverige var fram till 1800-talets mitt ett stånd- och skråsamhälle där individernas rättigheter och skyldigheter definierades utifrån den samhällsgrupp de tillhörde. Och indelningen i samhällsgrupper definierades av den världsliga eller andliga överheten.

En viktig drivkraft i demokratiseringen var de fria organisationer som växte fram under 1800-talet. Dessa frivilliga sammanslutningar syftade till att lösa människors ekonomiska, sociala eller andra problem. Viktigast var de stora folkrörelserna – väckelserörelsen och nykterhetsrörelsen, och lite senare även arbetarrörelsen. Den första av dessa rörelser var baptismen som nådde Sverige 1848.

Författarna Fredrika Bremer och Erik Gustaf Geijer tillhörde de liberaler vars intresse för USA väcktes genom fransmannen Alexis de Tocquevilles bok *Om folkväldet i Amerika*. Den utgavs i slutet av 1830-talet och översattes snabbt till svenska. Tocqueville

beskrev hur en ny samhällsform växte fram i Amerika baserad på demokrati, personlig frihet och frivilliga gemenskaper.

Många av de som var verksamma i folkrörelserna var organiserade liberaler. Folkrörelserna blev en medborgarskola som utgjorde basen för många av de politiskt aktiva som skulle driva igenom den politiska demokratin och bemanna dess institutioner. Efter det första riksdagsvalet med allmän rösträtt för män 1911 var nästan två tredjedelar av andra kammarens ledamöter absolutister och en fjärdedel var frikyrkligt organiserade.

De sociala reformerna

Under 1800-talet bodde och arbetade många svenskar under eländiga förhållanden. Bostäderna var ofta trånga, mörka och ohygieniska. Arbetsdagarna var långa – 12–14 timmar per dag, sex dagar i veckan var inget ovanligt i slutet av 1800-talet. Arbetsmiljön var ofta smutsig, bullrig och farlig. Sjukdomar, olyckor och utslitning drabbade många människor.

Vissa välfärdsreformer genomfördes i mitten på 1800-talen, men de förslog inte särskilt långt. När industrialismen bröt igenom under andra halvan av 1800-talet blev det uppenbart att nya välfärdslösningar måste skapas. Den moderna svenska socialpolitiska diskussionen startade med liberalen Adolf Hedins riksdagsmotion 1884 om arbetarskydd samt pensions- och olycksfallsförsäkring för arbetare. Den motionen innebar också startpunkten för socialliberalismen i Sverige. Det var en idéströmning inspirerad av den brittiske filosofen och politikern John Stuart Mill.

Socialliberalismen skiljer sig från den klassiska liberalismen då det gällde synen på statliga ingripanden, främst då det gällde social- och arbetsmarknadspolitik. Men skillnaden får inte överdrivas. Även de klassiska liberalerna hade ett socialt engagemang. Det var snarare den förändrade verkligheten i slutet av 1800-talet som påkallade en ny politik. Genom skråväsendets och privilegiesamhällets avskaffande, genom industrialiseringen och urbaniseringen, uppstod nya problem som liberalerna måste finna lösningar på.

Hedins riksdagsmotion var mycket omfattande. Han redovisade läget beträffande socialförsäkringar i flera europeiska länder. Frågan låg i tiden. I Tyskland hade Otto von Bismarck drivit igenom obligatoriska socialförsäkringar för arbetare. Hedin ställde sig dock avvisande till Bismarcks syfte med reformen, att motverka socialismen. Det fanns viktigare

argument för sociala reformer än så, nämligen rättfärdigheten.

Motionens yrkande om en utredning av dessa frågor bifölls av riksdagen. Förverkligandet av Hedins idéer tog betydligt längre tid än vad han hade hoppats. Successivt skulle hans program ändå komma att genomföras. Första arbetarskyddslagen för vuxna kom 1889, statsbidrag till sjukkassor 1891, folkpensionen 1913 (under Karl Staaffs liberala regering) och arbetarolycksfallsförsäkring 1918 (under liberalen Nils Edéns regering). Detta var reformer som stöddes av socialdemokraterna, som länge var den viktigaste samarbetspartnern för liberalerna i dessa frågor.

Pensionsreformen 1913 var den första i världen som omfattade i stort sett hela befolkningen. De tyska socialförsäkringarna omfattade exempelvis endast arbetare. Den svenska socialpolitiken kom även i fortsättningen att bygga på generella principer.

Fram till 1930-talet var det liberaler, som i Adolf Hedins efterföljd, dominerade de socialpolitiska diskussionerna genom utredningar, tidskrifter, föreningsbildningar, utbildning och parlamentariskt arbete.

Centralförbundet för socialt arbete

Ett viktigt centrum för det filantropiska arbetet var Centralförbundet för socialt arbete (CSA), grundat 1903 och i tre decennier landets främsta socialpolitiska aktör. Den första ordföranden Ernst Beckman var också ordförande i Frisinnade landsföreningen.

Liberalen G.H. von Koch kom under många år att dominera CSA:s arbete. Från 1905 var han verksam inom CSA:s fattigvårdskommitté. Han ägnade sig även åt bostads- och egnahemsfrågan, arbetslöshetsfrågan, alkoholfrågan, socialförsäkringar och mycket annat. Han var aktiv folkbildare och organisationsgrundare inom det sociala området. År 1919 blev han statlig ämbetsman, Sveriges första fattigvårdsinspektör, och från 1926 inspektör för fattigvård och barnavård.

En annan liberal, Emilia Broomé, var byråföreståndarinna på CSA. Hon genomförde åtskilliga utredningar i sociala frågor och medverkade till att CSA startade föreläsningsserier och rätts-hjälpskontor. Hon bistod vid organiserandet av kommunala ar-

betsförmedlingar, ungdomsklubbar, koloniträdgårdar, skolkök, barnkrubbor och kooperativa företag.

Liberalen Kerstin Hesselgren var socialpolitisk pionjär och en av de första kvinnorna som 1921 valdes in i riksdagen. Hon var Sveriges första kvinnliga bostadsinspektör, skolköksinspektör och yrkesinspektör. Därigenom kom hon ofta i kontakt med social misär och orättvisor. Vid inträdet i riksdagen var hon en av Sveriges främsta experter på arbetslivets sociala och hälsomässiga aspekter.

Hesselgren hade också ett omfattande engagemang i olika yrkesföreningar och i internationella organisationer, bland annat i ILO 1919–1946. Hon väckte stor uppmärksamhet som delegat till Nationernas Förbund 1936 när hon som enda delegat skarpt kritiserade Italiens angrepp på Etiopien.

Det glömda Sverige

Det skulle dröja till 1950-talet innan Sverige hade fått ett system med någorlunda heltäckande socialförsäkringar. Men redan på 1930-talet konstaterade svenska liberaler att det inte räckte med en ambitiös, generell socialpolitik. Det fanns alltid grupper som riskerade att halka efter i välbefindandes utvecklingen, och som fordrade särskild uppmärksamhet från politiskt håll.

Nationalekonomen och den blivande liberala partiledaren och nobelpristagaren i ekonomi, Bertil Ohlin, var på 1930-talet ordförande för det liberala ungdomsförbundet. I ett tal 1937 myntade han begreppet "det glömda Sverige". Med detta uttryck avsåg Ohlin de människor som hade det sämre ställt än industriarbetarna och som ofta glömdes bort i reformarbetet, till exempel småjordbrukare, skogs- och flottningsarbetare, hembiträden och husmödrar. Året därpå sade Ohlin:

De fattiga, undanskymda, icke organiserade folkgruppernas svårigheter och problem vill partiet ägna särskild uppmärksamhet. Icke för att bli dessa gruppers "klassparti". Utan för att endast därigenom samhället kommer att präglas av rättvisa och bli ett verkligt hem för hela vårt folk. Det får inte finnas några utestängda, som på avstånd åser hur andra folkgrupper för sig reserverar alla framåtskridandets gyllene frukter.

Begreppet "det glömda Sverige" har sedan använts av det liberala partiet ända in i vår tid. De grupper som omfattas av detta begrepp har växlat över tiden, men syftet har alltid varit detsamma, nämligen att ägna särskild uppmärksamhet åt "fattiga, undanskymda, icke organiserade folkgruppernas svårigheter och problem". Exempel på grupper som i dag ofta tillhör "det glömda Sverige" är människor med funktionsnedsättning eller psykiska sjukdomar.

Den liberala partiledaren och socialministern Bengt Westerberg genomförde 1994 en stor reform som gav ökade rättigheter för människor med funktionsnedsättningar, till exempel personlig assistent, ledsagarservice, avlösarservice och bostad med särskild service. Samma år kunde Bo Könberg som socialförsäkringsminister genomföra en psykiatrireform som innebar viktiga förbättringar för de psykiskt sjuka.

Könbergs viktigaste insats var dock en stor pensionsreform 1994 som gjorde det svenska pensionssystemet långsiktigt hållbart. Innehållet i reformen väckte internationell uppmärksamhet och har påverkat pensionsreformer i flera andra länder.

Den liberala riksdagsledamoten Barbro Westerholm var pådrivande för att stärka rättigheterna för många eftersatta och diskriminerade grupper, bland annat HBTQ-personer och människor med ovanliga medicinska diagnoser.

Alla dessa reformer

Här är nåra viktiga reformer i det liberala arbetet att bekämpa fattigdomen i Sverige.

- 1765 Städerna i norra Sverige får rätt att bedriva utrikeshandel.
- 1766 Liberal tryckfrihetsförordning med bland annat en offentlighetsprincip.
- 1782 Judisk invandring tillåts.
- 1809 Ny grundlag byggd på maktindelning. Justitieombudsmannen inrättas.
- 1810 Inrikestullar avskaffas vid införsel av varor i städerna. Viss avreglering av skråväsendet som bland annat ökar ogifta kvinnors rätt att bedriva en del näringar.
- 1815 Viss livsmedelshandel på landsbygden blir tillåten.
- 1827 Laga skifte som leder till en kraftig ökning av den odlade jorden.
- 1838 De flesta inskränkningar i judarnas rätt att bedriva näringsverksamhet avskaffas.
- 1842 Folkskola införs för flickor och pojkar.
- 1845 Lika arvsrätt för kvinnor och män. De sista adliga privilegierna om rätten till högre statliga tjänster avskaffas.
- 1846 Skråväsendet avskaffas och villkoren för stads- och lanthantverk jämställs, vilket bland annat ökar kvinnors möjlighet att driva näringsverksamhet. Handel blir tillåten på landsbygden, dock minst tre mil från närmaste stad.
- 1847 Socknar och städer åläggs ansvar för fattigvård.
- 1848 Första aktiebolagslagstiftningen. Därigenom blir det möjligt att bilda företag där ägarna tar ett begränsat personligt ansvar. Nu kan även småsparare satsa i aktier, vilket underlättar näringslivets kapitalförsörjning.
- 1849 Läroverksreform som minskar kyrkans makt över undervisningen och inför reallinjen.

- 1852 Förbud mot minderårigas nattarbete.
- 1854 Beslut om att staten ska bygga stambanor för järnvägen. Flera export- och importförbud avskaffas och närmare 200 tullsatser sänks. Musikaliska Akademien öppnar sångklasser som landets första högre utbildning för kvinnor. Landets första barnsjukhus.
- 1858 Ogifta kvinnor kan bli myndiga efter ansökan.
- 1859 Vissa lägre statstjänster öppnas för kvinnor. Kvinnor får bli folkskollärare och lärare i vissa övningsämnen i läroverk.
- 1860 Fri ut- och invandring och fri rörlighet inom landet. Seminarier öppnas för utbildning av folkskollärarinnor. Husbehovsbränningen förbjuds.
- 1861 Högre lärarinneseminarium öppnas i Stockholm som landets första högre teoretiska utbildning för kvinnor. Sveriges första specialistsjukhus för psykiskt sjuka.
- 1862 Kommunallagar som skapar bättre kommunalt självstyre. Landsting med ansvar för bland annat sjukvård och viss utbildning inrättas.
- 1864 Näringsfrihet.
- 1865 Sverige ansluter sig till det europeiska frihandelssystemet.
- 1866 Ståndsriksdagen ersätts av tvåkammarriksdagen.
- 1868 Systemet med direkta betalningar från medborgare till enskilda statstjänstemän för utförande av vissa tjänster avskaffas.
- 1870 Kvinnor får rätt att avlägga studentexamen som privatist och att läsa medicin. Judar och andra medborgare som inte är medlemmar i Svenska kyrkan får rätt att inneha statliga ämbeten samt att väljas till riksdagsledamot.
- 1873 Kvinnor får rätt att avlägga de flesta former av akademisk examen. Sverige och Danmark inför guldmyntfot genom den skandinaviska myntunionen med kronan som valuta. Därigenom blir länderna en del av ett stabilt internationellt valutasystem. Norge ansluter sig till myntunionen 1875.
- 1874 Giftna kvinnor kan genom äktenskapsförord få rätt att förvalta sin enskilda egendom och arbetsinkomst.
- 1881 Barnarbetet begränsas ytterligare.

- 1884 Ogift kvinna myndig vid 21 års ålder. Giftnor kan genom äktenskapsförord få förvalta sitt arv.
- 1889 Första arbetarskyddslagen för vuxna. Kvinnor blir valbara till vissa kommunala uppdrag inom fattigvården och skolan.
- 1890 Yrkesinspektion och stärkt arbetarskydd för minderåriga och kvinnor.
- 1891 Statsbidrag till sjukrassor.
- 1902 Barnavårdslag.
- 1905 Statsbidrag till folkbibliotek.
- 1906 Lag om medling i arbetstvister. Statsbidrag till arbetsförmedlingar.
- 1912 Arbetarskyddsreform. Statsbidrag införs för skolbibliotek, kommunala bibliotek samt till större föreningars bibliotek.
- 1913 Folkpension införs.
- 1917 Parlamentarismens definitiva genombrott.
- 1918 Arbetsolycksfallsförsäkring. Fattigvårdsreform som förbjuder bortauktionering av barn och fattiga till lägstbjudande samt ålägger kommunerna att bygga ålderdomshem.
- 1919 Första kommunalvalen med allmän och lika rösträtt för kvinnor och män. Åtta timmars arbetsdag. Kvinnor får rätt att inneha högre tjänster på statliga läroverk och seminarier.
- 1921 Kvinnor får rösträtt i riksdagsval och blir valbara till riksdagen. Giftnor blir myndiga.
- 1924 Ny barnavårdslag.
- 1925 Ett stort antal statliga ämbeten öppnas för kvinnor.
- 1927 Läroverksreform som öppnar de statliga läroverken för kvinnor. Statsbidrag till sjukhem för kroniskt sjuka.
- 1928 Kollektivavtalslag och arbetsdomstol.
- 1929 Arbetsolycksfallsförsäkring som även omfattar yrkes-sjukdomar.
- 1931 Statsbidrag till moderskapshjälp (en form av föräldraförsäkring).
- 1935 Statsbidrag till arbetslöshetsförsäkringar.

- 1937 Inkomstprövat barnbidrag. De som har dömts till stängare straff får rösträtt.
- 1938 Kvinnor får inte avskedas på grund av graviditet, förlossning eller giftermål. Liberalare abort- och preventivmedelslagstiftning.
- 1944 Statsbidrag till kommuner för att anställa hemvårdarinnor. Homosexualitet avkriminaliseras.
- 1945 Alla statliga ämbeten utom präst och militär öppnas för kvinnor. De som är föremål för fattigvård och som har gjort konkurs får rösträtt.
- 1948 Allmänt barnbidrag. Förbättrad folkpension.
- 1949 Liberal tryckfrihetsförordning. Även gifta kvinnor blir förmyndare till sina barn.
- 1951 Landstingen blir skyldiga att upprätta anstalter för kroniskt sjuka.
- 1954 Yrkesskadeförsäkring. Gemensam nordisk arbetsmarknad.
- 1955 Allmän sjukförsäkring.
- 1956 Lag om socialbidrag.
- 1960 Allmän tjänstepension. Sverige går med i Efta.
- 1962 Sverige ansluter sig till ILO-konventionen om lika lön för lika arbete för män och kvinnor. Nattarbetsförbudet för kvinnor avskaffas.
- 1964 Statsbidrag till kommunal hemtjänst.
- 1971 Sambeskattnng av makar upphör, vilket gör det mer lönsamt för kvinnor att förvärvsarbета.
- 1973 Frihandelsavtal med EG.
- 1974 Föräldraförsäkring. Liberalare abortlag.
- 1976 Förbättrad arbetsskadeförsäkring.
- 1979 Jämställdhetslag och Jämställdhetsombudsman. Homosexualitet stryks ur Socialstyrelsens sjukdomsklassifikation.
- 1980 Stärkt skydd för medborgerliga fri- och rättigheter.
- 1982 Socialtjänstlagen som skapar en modern och samlad social lagstiftning.

- 1983 De sista yrkesförbunden för kvinnor (inom försvaret) avskaffas.
- 1987 Förbud mot att diskriminera homosexuella.
- 1989 Möjligheten att omyndigförklara en person avskaffas. Därmed finns inga lagliga begränsningar kvar för vuxna svenska medborgares rösträtt.
- 1991 Yttrandefrihetsgrundlag.
- 1993 Barnombudsmannen inrättas för att tillvarata barns och ungdomars rättigheter och intressen utifrån FN:s konvention om barnets rättigheter.
- 1992 Fritt skolval och skolpengssystem.
- 1994 Handikappreform. Pensionsreform.
- 1995 Sverige går med i EU. Pappamånad. Registrerat partnerskap.
- 1999 Förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning.
- 2008 Ny diskrimineringslagstiftning och Diskrimineringsombudsmannen inrättas.
- 2018 Samtyckeslag som kriminaliserar sex utan samtycke.

Diskussionsfrågor

1. Svälten på 1860-talet i Sverige orsakade mänskligt lidande och död, som också innebar en långsiktig skada på den svenska ekonomin. Varför det? Kan vi komma på fler exempel, i nutid eller historiskt, på när insatser mot fattigdom vore nationalekonomiskt lönsamt på sikt?
2. För att marknadsekonomin ska skapa tillväxt krävs att individer och företag har modet, viljan, förmågan och förutsättningarna för att vara produktiva på ett sätt som gynnar dem själva och andra. Vad anser du är det som hämmar viljan och förmågan idag?
3. Frihandel har genom historien visat sig ge stor tillväxt för många i samhället. Ändå kan politiker idag vinna viktiga val genom att använda slogans som "America first" eller att ta Storbritannien ut ur EU. Vad är det som gör att frihandeln trots sina framgångar ofta blir utmanad?
4. Vilka produkter eller tjänster använder du dig av som introducerats av invandrare under din livstid?
5. Hur stor andel av kvinnorna är på arbetsmarknaden idag? Samhällstjänster som dagis och dagmammor har skapat både ett kvinnligt entreprenörskap och ökat kvinnors möjlighet att agera på arbetsmarknaden. Omhändertagande av barn på dagtid är skattesubventionerat, men till vilken grad bör det subventioneras för att vara effektivt?
6. Arbetskraften är en viktig resurs för alla samhällen. I vilken grad bör investeringar i arbetskraften finansieras av det gemensamma och i vilken grad bör det vara individernas investering i sin egen framtid?
7. I Sverige i dag är Skatteverket den myndighet som åtnjuter högst förtroende enligt mätningar flera år i rad. Vad är de viktigaste faktorerna för att öka skatteviljan i ett land?

8. På vilka sätt kan man som politiskt parti samarbeta med intresseorganisationer?
9. Socialt arbete handlar inte bara om rättvisa och om att lindra nöd, det är också en hävstång för att skapa välfärd. Vilka bortglömda grupper finns i ditt land? Är det någon grupp som både konservativa och socialister blundar inför vars produktivitet hämmas på grund av att deras rättigheter inte tillgodoses? Vilka insatser skulle frigöra den potentialen?

